



Afbeelding van de moeder van Charlotte, die haar belooft dat ze na haar dood een brief zal brengen uit de hemel.



De massa marcheert achter de vlag met het hakenkruis.

# Je leven schilderen

In het Joods Historisch Museum in Amsterdam is vorig jaar een tentoonstelling geopend met kunst van Charlotte Salomon, naar aanleiding van haar honderdste geboortedag op 16 april 1917. Theoloog en kunstliefhebber Jan Henk Hamoen vertelt haar bijzondere verhaal.

**Jan Henk Hamoen**

**H**et is september 1943. Een jonge vrouw belt aan bij de woning van de huisarts in haar dorp. Ze overhandigt hem twee pakketten, die ze zorgvuldig heeft dicht geplakt. Ze vraagt hem deze te bewaren en haar enige woorden zijn: „C'est toute ma vie.” Na die woorden draait ze zich om en verdwijnt. Haar naam? Charlotte Salomon.

Charlotte wordt geboren op 16 april 1917 in Berlijn. Ze groeit op in een gegoede Joodse familie in Berlijn, waar haar vader arts is en de familie een leven leidt waarin cultuur een belangrijke rol speelt. Als Charlotte acht jaar is pleegt haar moeder suicide, maar aan haar wordt verteld dat ze aan een griepje is overleden. Na enkele jaren hertrouwt haar vader met Paula Lindberg, een gevierde operazangeres. Charlotte geniet van het nieuwe leven met muziek, kunst en reizen en wordt student op de kunstacademie in Berlijn.

In 1938, vlak na de Kristallnacht, vertrekt Charlotte vanwege de dreiging van het nationaal socialisme naar haar grootouders, die al eerder naar Zuid-Frankrijk waren gevlucht. Hun verhouding is stroef en afstandelijk, maar de omstandigheden laten haar geen andere keus. Na eerst bij hen in Villefranche (bij Nice) te hebben gewoond, trekt ze zich met name in de jaren 1942 - 1943 terug in een hotelkamertje in St. Jean Cap Ferrat. De eigenaresse van dat pension zal later na de oorlog vertellen dat Charlotte 'altijd maar zat te schilderen en te neurriën. We vroegen ons af of en wanneer ze at, of en wanneer ze sliep.' Naar later zou blijken schilderde ze in de periode van amper twee jaar

tijd bijna duizend waterverfschilderijen (gouaches).

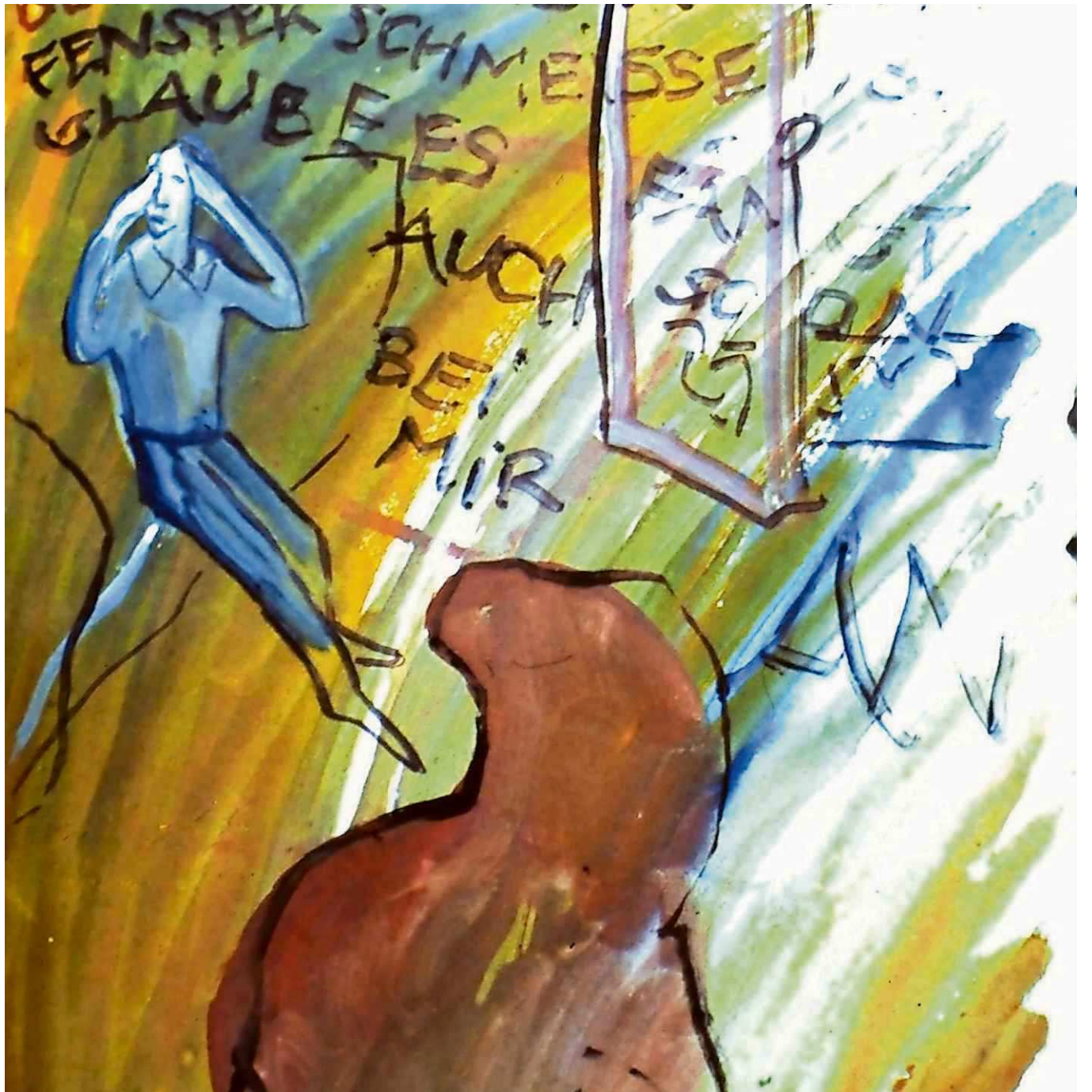
In september 1943 wordt ze op transport gesteld vanuit Nice naar Drancy (het Westerbork van Frankrijk). Op 7 oktober vertrekt ze naar Auschwitz, waar ze op 10 oktober aankomt. Kort daarna wordt ze vermoord en komt er een einde aan haar nog jonge leven. Maar 'door haar leven te schilderen, verlengde ze het'.

## Leben oder Theater?

Een jaar na de oorlog reizen haar ouders naar Villefranche om te zien of er nog sporen zijn van de grootouders en Charlotte. Ze weten inmiddels dat die grootouders in Frankrijk zijn overleden en dat Charlotte in Auschwitz is vermoord. Zelf hebben ze de oorlog overleefd door in Nederland onder te duiken. In Frankrijk gaan ze op bezoek bij de familie waar de grootouders en Charlotte hebben gewoond. Daar worden hen de pakketten overhandigd. „In Frankrijk zagen we alleen de pakken”, zegt Paula later. „Toen moest het worden ingeklaard en verzonden. Thuis bekeken we het voor het eerst: bijna duizend gouaches!” Dat moet een onvoorstelbaar moment zijn geweest.

Deze bijna duizend gouaches vormen samen een soort levensverhaal met de titel *Leben oder Theater?* In deze kunstwerken probeert ze haar hele leven uit te drukken: alle sleutelmomenten, ervaringen, pijnlijke details. Haar vreugde en wanhoop. Het is een operetteachtig stuk, dat zij van drie lagen voorziet. In de eerste plaats de beelden zelf (de gouaches); daarbij de tekst (in eerste instantie op aparte vellen geschreven, maar later direct over de beelden heen) en tenslotte voegt





Een radeloze Charlotte: 'Daar begint het bij mij ook al.'

Iemand zit aan zee.  
En schildert.  
Plotseling komt  
een melodie in  
haar gedachten.  
De persoon begint  
te neuriën en  
merkt dat de  
melodie precies  
past bij wat op  
papier moet  
komen

ze aan de beelden ook muzikale notities toe, die het beeld versterken of juist vervreemdend werken. Het zijn populaire volkswijsjes of bekende liederen die haar stiefmoeder zong. Zo suggereert ze bij de beelden van de trouwdag van haar ouders het vrolijke wijsje *Wir winden dir den Jungfraukranz*. Maar die combinatie gaat wel heel wrang schuren als ze dezelfde melodie aangeeft bij het moment dat haar moeder zelfmoord pleegt en zij heel alleen achterblijft. Het ontstaan van dat drievoudige snoer omschrijft Charlotte zelf als volgt: 'Iemand zit aan zee. En schildert. Plotseling komt een melodie in haar gedachten. De

persoon begint te neuriën en merkt dat de melodie precies past bij wat op papier moet komen. En dan wordt de melodie met de bedachte tekst talloze malen luid gezongen, tot het blad klaar blijkt.' Tijdens de tentoonstelling is het mogelijk om al bladerend door haar werk tegelijk te luisteren naar die muzikale aanwijzingen. Een fantastische ervaring! Helaas zijn er maar een paar plekken waar dat mogelijk is.

#### Nationaalsocialisme

Charlotte Salomon kijkt in dit *Gesamtkunstwerk* dus op haar leven terug. Veel van de bladen betreffen haar persoonlijke geschiedenis. Soms refereren de bladen ook aan de opkomst van het nationaalsocialisme. We zien haar vader die gearresteerd wordt en tenslotte toch weer wordt vrijgelaten - op aandringen van zijn inmiddels beroemde vrouw Paula. We zien de anonieme massa die achter de vlag met het hakenkruis door de straten van Berlijn marcheert (zie afbeelding). Zelden zag ik zo'n indringende beeld van de massa, die iedere individualiteit de kop indrukt. Een hoogst actueel beeld, helaas.

Heel typerend vind ik daarom het motto, dat Charlotte boven haar gehele werk zet: 'Wat is de mens dat hij zijner gedenkt - de aardworm dat Gij op hem acht?' Dat was precies het verwijt dat hen als Joden (en homo's, communisten, zigeuners en gehandicapten) voor de voeten werd geworpen: aardwormen, niets! En ze werden niet geacht. Maar de psalmwoorden doen juist het tegenovergestelde. Ze zeggen in het vervolg van deze achtste psalm: 'En toch hebt gij hem bijna goddelijk gemaakt.' En: 'Gij denkt aan hem!' Ik moet daarbij steeds denken aan de

woorden van de schrijver Harry Mulisch, die eens zei: 'Verloren is men pas wanneer men ook voor zichzelf wordt, wat men in de ogen van anderen is.' Aardworm? Nee: bijna goddelijk! En: God gedenkt! Een prachtig motto aan het begin van dit imponerende werk.

#### Boven in de hemel

Een afbeelding die mij al jaren dierbaar is beeldt haar moeder uit die, in bed liggend, aan Charlotte vertelt over de hemel: 'In de hemel is het veel mooier dan op deze aarde.' Haar moeder belooft dan aan haar, dat ze - als ze mocht overlijden - 'naar beneden zal komen en haar een brief zal brengen, waarin ze vertelt hoe het boven, boven in de hemel is'. In een prachtig, haast Chagalliaans blauw, verbeeldt Charlotte de reis van haar moeder naar de hemel en daarna haar afdalen met een brief naar beneden. Dat de werkelijkheid van een afscheid heel dichtbij is, beseft de kleine Charlotte dan nog niet. In dit lieflijke tafereel weet de volwassen geworden Charlotte heel treffend die tedere gevoelens van toen weer op te roepen. Alleen al deze gouache is de reis naar Amsterdam waard.

Een van de meest aangrijpende beelden vind ik het moment waarop zij geen weg vooruit meer ziet. Er is de bedreiging van buitenaf door het oprukkende nazisme. Er is ook de bedreiging van binnenuit, doordat in de periode in Zuid-Frankrijk ook haar grootmoeder een einde aan haar leven maakt. Dan zinkt haar de moed in de schoenen: 'Daar begint het bij mij ook al', roept ze uit (zie afbeelding). Dan schrijft ze op: 'Ik zag mezelf voor de keuze gesteld een eind aan mijn leven te maken of *etwas ganz verrückt besonderes* te

Het is een  
persoonlijk verslag  
van de moed  
om jezelf te  
confronteren  
met de hoogte-  
en dieptepunten  
in je leven

doen.' En ze kiest voor het laatste, vertrekt naar een hotelletje en schildert daar haar leven. In de hoogtepunten vol vrolijke kleuren en feestelijke liederen. In de dieptepunten somber en dreigend.

#### Leren, groeien en leven

Daarmee is Charlotte het voorbeeld van iemand die het aandurfde om het eigen lot in de ogen te kijken. Ze verdringt het niet, maar maakt zich bewust van het kwaad in de wereld en de angst in haarzelf. Via die weg probeert ze te leren en te groeien. Te leven.

Het Joods Historisch Museum in Amsterdam kreeg het complete

werk in zijn bezit en het behoort, zo schrijft de algemeen directeur van het museum, tot 'de grootste parel in de kroon' van de collectie van dit museum. Het is ook meer dan een tentoonstelling over de holocaust. Het is een persoonlijk verslag van de moed om jezelf te confronteren met de hoogte- en dieptepunten in je leven. Het is niet de eerste keer dat haar werk wordt getoond. Maar ter gelegenheid van de honderdste geboortedag van Charlotte wordt het werk nu voor het eerst in zijn geheel tentoongesteld. Ook dat is een bijzondere prestatie. Daarnaast zijn er ook nog persoonlijke objecten van Charlotte te zien, zoals een aandoenlijk boekwerkje dat ze tekende voor het vijftigjarig huwelijksfeest van haar grootouders. Voor al dat moois is de ruimte helaas wat krap bemeten, maar het blijft een bijzondere ervaring.

De tentoonstelling is nog te zien tot en met 25 maart in het Joods Historisch Museum, Nieuwe Amstelstraat 1. in Amsterdam

Dr. Jan Henk Hamoen promoveerde in 2010 op een studie over onder meer H.N. Werkman en de Chassidische Legenden en geeft regelmatig lezingen over kunst en religie in het algemeen en in het bijzonder de kunstenaars H.N. Werkman, Marc Chagall, Charlotte Salomon en Felix Nussbaum

Op dinsdag 13 februari houdt Jan Henk Hamoen een lezing over deze tentoonstelling en het werk van Charlotte Salomon in de Oerdracht, E.A. Borgerstraat 46 in Joure. De lezing begint om 20.00 uur en de toegang is gratis